

KEMAH KALESİ BEY CAMİİ REKONSTRÜKSİYONU¹

Hüseyin YURTTAŞ² ♦ Haldun ÖZKAN³ ♦ Zerrin KÖŞKLÜ⁴

Öz

Kemah şehri, MÖ 4000'lere kadar inen tarihiyle, Anadolu'nun önemli yerleşim merkezlerinden biri olmuştur. Asıl kimliğini Türklerin 1071 yılında Anadolu'yu yurt edinmeleriyle kazanan Kemah, Mengüceklî Beyliğinin bu bölgede hâkim olmasıyla başkent olmuş ve imar çalışmalarıyla Orta Çağın önemli kentlerinden biri haline gelmiştir. 12. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar yerleşim yeri olarak kullanılan Kemah şehri, Evliya Çelebi'nin seyahatnamesine de konu olmuştur. Çelebi eserinde, Kemah'ın kalesinde 11 mihrap olduğu belirtmekte, bunlardan üçünün cami olarak kullanıldığını ve en eskisinin de Bey Camii olduğunu ifade etmektedir. 2011 yılında Erzurum Atatürk Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü tarafından gerçekleştirilen Kemah Kalesi kazı çalışmalarında iç kalede, mevcut ikinci kapıdan hemen sonra kuzeydoğu yönde Evliya Çelebi'nin bahsettiği Bey Camiinin harimin batı cephesi, minare kaidesi ve mihrap nişi ortaya çıkarılmıştır. Yamuk duvarın ortasındaki mihrap alttan iki sıra taş sırasına sahiptir. Kazı çalışmalarında minare kaidesinin tüm kesme taş kaplamasının sökülerek götürüldüğü, sadece toprak seviyesinde ve toprak içinde iki-üç sıra kaplamanın kaldığı tespit edilmiştir. Bu taşların birbirine demir kenetlerle bağlı olduğu görülmüştür. Kaide kısmı yeniden taş kaplama ile örülürken kaidenin batı tarafından bir pencere açıklığı kadar taş çerçevesi bir bölüm yapılarak, içteki orijinal dolgu malzemenin görünmesi sağlanmıştır. Kazı

¹ Metinde kullanılan plan, çizim, fotoğraf görselleri Kazı Başkanlığı Arşivi ve yapı yüklenici firmaya aittir.

² Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü. hyurttas@atauni.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-3968-5321>

³ Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü hozkan@atauni.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-2601-2731>

⁴ Dr. Öğr. Üyesi Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü zkoslu@atauni.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-3968-5321>

öncesinde caminin hariminin, tamamen toprak altında olduğu belirlenmiş yapılan kazı neticesinde cami duvarlarının sınırları belirlenmiştir. Bu haliyle yapının ahşap direkli ve ahşap tavanlı camiler grubunda olduğu anlaşılmıştır. 2011-2012 yılında camide gerçekleştirilen kazı çalışmalarında seramik ve alçı süsleme buluntuları Bey Caminin ilk inşasının Mengücekler dönemine kadar indirilebileceğini düşündürmektedir. 2014 yılında Bey Camii'nin koruma ve restitüsyon çalışmaları yapılmış, 2021 yılında da Bey Camii'nin ayağa kaldırma çalışmaları başlamıştır. 2022 yılında devam eden bu çalışmalar neticesinde tespit edilen plana göre, caminin dış duvarları tamamlanmış, minare kaidesi bitirilmiş, taşıyıcı ve üst örtülerini tamamlama aşamasına getirilmiştir. Bölgedeki ahşap destekli camiler örnek alınarak gerçekleştirilen restitüsyon ve restorasyon projeleri neticesinde tamamlanacak olan cami (Kale Cami) Anadolu'nun Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında ilk Türk Beylikleri tarafından ortaya konulan dini yapıların erken örneklerinden birini oluşturması açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Kemah, Bey Camii, Rekonstrüksiyon

KEMAH CASTLE BEY MOSQUE RECONSTRUCTION

Abstract

The city of Kemah, with its history dating back to 4000 BC, has been one of the important settlements of Anatolia. Kemah, which gained its original identity with the Turks acquiring Anatolia in 1071, became the capital with the dominance of the Mengüceklî Principality in this region and became one of the important cities of the Middle Ages with its reconstruction works. The city of Kemah, which was used as a settlement from the 12th century to the 20th century, has also been the subject of Evliya Çelebi's travel book. Çelebi states in his work that there are 11 mihrabs in the castle of Kemah, three of them were used as mosques and the oldest one is the Bey mosque. During the Kemah Castle excavations carried out by Erzurum Atatürk University Art History Department in 2011, the west side of the sanctuary, the minaret base and the mihrab niche of the Bey Mosque, which Evliya Çelebi mentioned, were unearthed in the northeast direction, right after the existing second door. The mihrab in the middle of the trapezoidal wall has two rows of stones from below. During the excavations, it was determined that the entire cut stone covering of the minaret base was removed and only two or three rows of covering remained at the ground level and in the soil. It was observed that these stones were connected to each other with iron clamps. While the pedestal part was rebuilt with stone cladding, a stone-framed section was made on the west side of the plinth, as much as a window opening, allowing the original filling material to be seen. Before the excavation, it was determined that the sanctuary of the mosque was completely underground, and as a result of the excavation, the borders of the mosque walls were determined. As such, it was understood that the building was in the group of mosques with wooden pillars and wooden ceilings. The ceramic and plaster ornament finds during the excavations carried out in the mosque in 2011-2012 suggest that the first construction of the Bey Mosque can be traced back to the Mengüceks period. In 2014, the preservation and restitution works of the Bey Mosque were carried out, and in 2021 the restoration works of the Bey Mosque began. According to the plan determined as a result of these works that continued in 2022, the outer walls of the mosque were completed, the base of the minaret was completed, and the carrier and top covers were

brought to the stage of completion. The mosque (Kale Mosque), which will be completed as a result of the restitution and restoration projects carried out by taking the wooden supported mosques in the region as an example, is important in terms of forming one of the early examples of religious structures put forward by the first Turkish Principalities in the Turkification and Islamization of Anatolia.

Key Words: Kemah, Bey Mosque, Reconstruction

Giriş

Erzincan ilinin güneybatısında yer alan ve il merkezine 50 km mesafede ki Kemah, Mengüceklî Beyliği'nin başkentliğini yapmış, Anadolu'nun kadim geçmişine sahip önemli kale şehirlerinden biridir. Erzurum'un Dumlu Dağından (yaklaşık 3000 m yükseklikte) çıkan Karasu'un güney kenarında doğal bir kayalık üzerinde kurulan ve yaklaşık 220 dönümlük bir alan olan Kemah Kalesi, muazzam dağ silsilesinin kuzey yamacında kaya kütlesi üzerine surların inşa edilmesi ile doğal savunmaya sahip olmuş stratejik bir kaledir. Dört yönden yaklaşık 40 ile 60 metre arasında değişen bir yükseltiyle sahip olan Kalenin batısında Tanasur Deresi akmaktadır. Tarihte yaşadığı büyük depremler sonucunda oluşan çöküntü ve yapı kalıntılarında anlaşıldığı üzere kaleye ulaşım önceleri doğu yönden gerçekleştirilmekteydi. Ancak depremler ve suyun aşındırması neticesinde bu yöndeki giriş ve yol zamanla ortadan kalkmış, bu nedenle kaleye ulaşım şimdiki batı yönden gerçekleştirilmiştir (Çiğdem ve Topaloğlu, Kılıç 2020: 1, 7).



Foto. 1. Kemah Kalesi (Kazı Başkanlığı Arşivi)



Foto. 2. Kemah (Google Maps)

Kalede 2010 yılından itibaren yapılan bilimsel kazılar sonucu ele geçen buluntular, Kale yerleşiminin Erken Roma dönemine kadar indiğini göstermektedir⁵. Kalede bulunan seramik ve bazı taş duvar örgüleri Helenistik ve Roma dönemine işaret etmektedir (Detaylı bilgi için; Yurttaş ve Özkan, Köşklü, Kındığılı 2013). Bölgenin Doğu Roma (Bizans) dönemi egemenliğinde kaldığı yıllarda Kemah Kalesi'ndeki yapılanma hakkında fazla bir buluntu ve bilgiye sahip değiliz. Kemah'ın Türk dönemi tarihi bizim açımızdan ilk yerleşimler bakımından önemlidir. Büyük Selçuklu döneminde askeri birliklerin Anadolu içlerine kadar ilerlemelerine rağmen, Bölgedeki yerleşik yaşama geçiş Malazgirt Savaşı'nın akabinde gerçekleşmiştir. İlk kurulan Türk beylikleri arasında yer alan Mengücekliler, Kemah Kalesi'ne yerleşmiş ve çevresini beyliklerinin sınırları içerisine katmışlardır. Melik Ahmet Gazi'nin vefatından sonra beylik, Kemah, Erzincan ve Divriği kolları olarak üçe ayrılmıştır. Bir süre sonra Kemah'la Erzincan kolu birleşmiş, Türkiye Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad tarafından ortadan kaldırılmıştır (Şahin 2002: 219). Divriği kolu ise 1270'li yıllarda yıkılmış, toprakları yeni kurulan beylikler tarafından işgal edilmiştir. İl-

⁵ Bölgede önemli bir yere sahip Erzincan Altın-tepe, saray, tapınak ve mezar odaları Urartu dönemine ait önemli buluntulardır. Urartu'nun batıdaki en uç noktasını oluşturan bu alan dışında Kemah'ın da bir Urartu yerleşimi olasılığı olmakla beraber net bir buluntu ele geçirilememiştir.

hanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır Han'ın 1335'de ölümünden sonra Kemah ve Erzincan çevresi Eratna oğullarının idaresine geçmiş, Kemah ve çevresi 1381-1398 yılları arasında Erzincan Emiri Mutahharten ile Kadı Burhanettin Ahmet arasında mücadelelere sahne olmuştur. 1394 yılında Kemah Akkoyunlu Kara Yülük Osman Bey'in saldırısına uğramıştır. 1400 yılında Erzincan ve Kemah Yıldırım Beyazıd tarafından alınmış ve burayı Mutahharten'ne geri vermiş, ancak Kemah Kalesini vermemiştir. Mutahharten'in ailesini de Bursa'ya göndermiştir. 1400 yılında Timur, Kemah Kalesini zapt ederek ele geçirmiştir. Kemah ve Erzincan civarı 1467'ye kadar Akkoyunlu ve Karakoyunlular arasında sürekli el değiştirmiştir. Kemah Kalesi 1503'den sonra Safaviler'in eline geçmiş, 15 Mayıs 1515'de Kemah Kalesi Osmanlı idaresine girmiştir. Fetihden sonra Yavuz Sultan Selim kaleyi gezerek yıkılan yerlerin tamirini emretmiş ve büyük bir burç ilave ettirmiştir. Bundan sonra kalenin içine muhafızlar koyup Kemahı koruma altına almış ve Karaçinoğlu Ahmet Bey'in idaresine vermiştir. Tabu tahrir defterleri kayıtlarında Kemah ve civarı, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman, II.Selim ve III.Murat devirleri'nde tahrir edilmiştir⁶. Erzincan ve çevresinde 1046, 1138, 1290, 1457, 1583, 1888, 1930, 1939 ve 1992 yıllarında büyük yıkıcı depremler yaşanmıştır. (H.Yurttaş v.d.Kemah Kalesi Kazıları 2020,s.80).



Foto. 3. Kemah Kalesi Kazısı

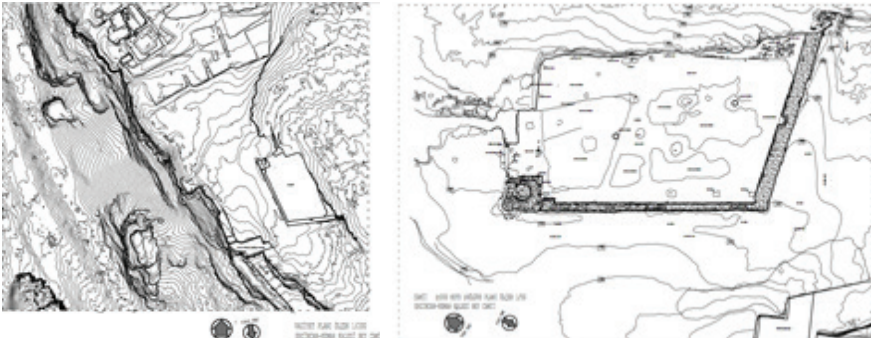
⁶ Kemah ile ilgili tahrir defterleri; 922-924(1516-1518) tahriri, 926(1520-1521) tahriri, 928-931(1522-1525) tahriri, 937 (1530) tahriri, 976(1568) tahriri, 1000(1591-1592) tahriridir.

Kemah Kalesi stratejik konumu gereği düşman tarafından ele geçirilmesi son derece zor bir yerleşim yeridir. Dört bir tarafı uçurum ve sur duvarlarıyla çevrilidir. Dolayısıyla kaleye ulaşım sadece kapılarla korunan kale yoluyla gerçekleşebilir. Kemah Kalesi 220 dönümlük bir alana sahip olup doğu-batı doğrultusunda burçlarla desteklenmiş bir sur duvarıyla ikiye ayrılmıştır (Yurttaş ve Özkan, Köşklü, 2019). Savunma tesisleri, kentlerin en belirgin ve olmazsa olmazını oluşturan unsurların başında gelir. Bu unsurların en başında ise iç kale, surlar ve burçlar geliyordu. Surlarının belirli bir plan formu ve inşa tarzı yoktur çünkü kalenin kurulduğu alanın coğrafi yapısına göre şekillenir. Güney tarafı tarım ve mezarlık alanı olarak, sur içinde olan kısım da yerleşim alanı olarak kullanılmıştır. Türk İslam şehirlerinin fiziki ve içtimai unsuru olan mahalleler, genellikle bir mescit, cami veya tekke-zaviye etrafında geliyordu. Bu tanımlamaya göre mahalle, cami veya zaviye etrafında kuruluyor, bu yapıların çevresinde yer alan evlerden meydana geliyordu. 17. yüzyıl ortalarında Kemah'ı ziyaret eden Evliya Çelebi, kale ve içerisindeki yapılar ile ilgili bilgi vermektedir⁷. Bu anlatımdan anlaşılacağı üzere kale içerisinde 600 civarında ev ile 11 ibadet yapısı bulunmaktadır. Bunlardan biri kâgir olmak üzere üçü minareli, diğerleri mescit niteliğinde minaresiz yapılardır. Kale girişi yakınında olduğu belirtilen ve “Bey Camii” olarak isimlendirilen cami, tıpkı Evliya Çelebi'nin belirttiği gibi taş minarenin iç dolgusuyla toprak üzerinde yer almaktaydı (Seyahatname, C.1-2: 615-618).

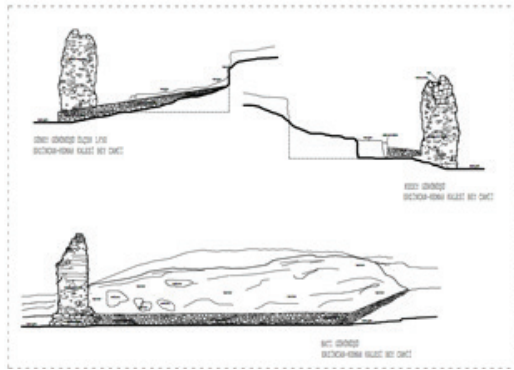
2010 yılında Kültür Bakanlığı adına Atatürk Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü olarak başlanılan kazıda (Yurttaş ve Özkan, Köşklü, vd. 2020) ilk çalışma Bey Camii (Yurttaş ve Özkan, Köşklü, Kındıgılı, 2013: 226; Yurttaş, 2020:121-140) olarak nitelendirdiğimiz alanda başlamıştır. Yapılan kazı çalışması sonucunda mihrap duvarı yamuk olan, güney ve batı duvar kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Yamuk duvarın ortasındaki mihrabın alttan iki sıra taşı yapılan kazı çalışmalarında gün yüzüne çıkarılmıştır. Ka-

⁷ Evliya Çelebi Seyahatnamesinde; ...*Bu iç kalede 11 mihrap vardır Üçü de camidir. Kale kapısından sonraki Bey Cami çok büyük ve eski tarzdadır. Bir kağgir minaresi vardır. Bunun dışındakiler tahta minareli olup diğerleri minaresiz mescitlerdir. Kalenin kuzeyinde Şehitler Kalesi üstünde büyük küçük 32 adet top vardır. Kapının aşağısından ta nehre kadar inen kayadan kesme su yolu vardır. Kuşatmada oradan su alıp susuzluğu giderirler. Aşağıdaki birbirine yakın üç sarnıcı vardır. Birisi Ab-I Hayat, biri Güherçileli Su, diğeri Tuzlu Su'dur. Bu şehirde de güzelleri dünya güzelleridir.* (Seyahatname, C.1-2: 615-618).

zının ilk yıllarında zemine ulaşıldıktan sonra, duvarlar belli bir yükseklikte çamur harçlı moloz taş örgüyle yükseltilip alan belirgin hale getirilmiştir. Kuzey duvarında yer alan giriş, eşik ve kapı söve yerlerinin belirginliğiyle tespit edilebilmiştir. Kuzey batı köşede yer alan minarenin kare kaidesinin taş kaplamaları sökülmüş, sadece horasan harçlı ve moloz taş malzemeli iç dolgusu mevcut haliyle tespit edilmiştir. Minarede belirli bir yükseklikten sonra merdiven kovasının bulunması, minareye çıkışın bacadan olduğunu göstermektedir. Minarenin alt kısmında kesme taş sırası yerinde bulunuyordu. Buradan hareketle kemerlerle birbirine bağlanmış taşların tüm minarede uygulandığını söylemek mümkündür.



Çizim 1. Kemah Bey Camii Vaziyet Planı ve Kemah Bey Camii Rölöve Planı

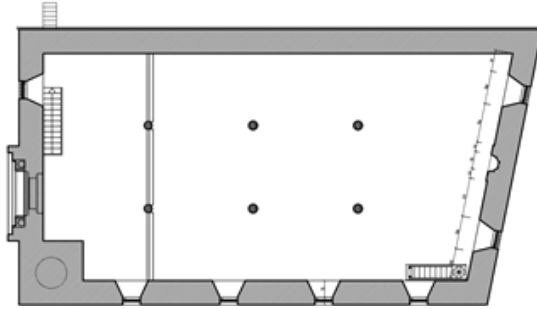


Çizim 2. Kemah Bey Camii Güney-Kuzey ve Batı Görünüşü
(Ali Kadı)

Caminin ilk inşasından sonra Osmanlı döneminde esaslı bir değişikliğe uğradığı anlaşılmaktadır. İlk inşasında düzgün bir dikdörtgen şeklinde kuru-

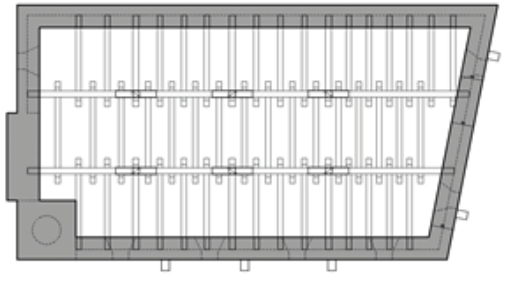
lan caminin mihrabının kiblede 40°'ye yakın sapsmış olduğu belirlenmiştir. Caminin tümünün değiştirilmesindenense mihrap duvarının yıkılarak eğimli bir şekilde inşa edilip sapmanın bir nebze giderilmeye çalışıldığı anlaşıl-maktadır. Yapılan mihrap duvarı sonrası, mihrap kiblenin 27° doğusunda kalmıştır. 2021 yılında Kemah Kaymakamlığı'nın⁸, kalenin aydınlatılması ve Tanasur Deresinin yürüyüşe elverişli hale gelmesi için maddi imkânın oluştuğunu belirtmesi üzerine, kalenin aydınlatılmasının yapılması, ancak Tanasur Deresi çalışmasının yerine Bey Camii'nin ayağa kaldırılması önerilmiş ve bu önerinin olumlu karşılanmasıyla da çalışmalara başlanılmıştır.

Bu doğrultuda caminin restitüsyon, röleve ve restorasyon projeleri ha-zırlanmıştır. Bu çalışmada caminin plan ve mimari özelliklerinin belirlen-mesinde benzer yöre camileri ve Divriği Kale Mescidi dikkate alınmıştır. Daha sonra eldeki bulgularla birlikte hazırlanan restitüsyon ve restorasyon çizimleri doğrultusunda, 2021 yılında caminin inşası, Kemah Kaymakam-lığı'nın direktifleri doğrusunda ihale edilmiştir. Kemah Kaymakamlığı-nın ve Kemah Belediyesi'nin⁹ çabalarıyla caminin inşasında kullanılacak moloz taş malzeme ve minare için kullanılacak olan kesme taş malzeme Kemah'ta yıkılmış, kullanılmayan yapı kalıntılarında temin edilmiştir. Çizimler doğrultusunda başlanan yapım işi, kazı sonucu ortaya çıkarılan cami temel duvarları dikkate alınarak başlanmıştır.

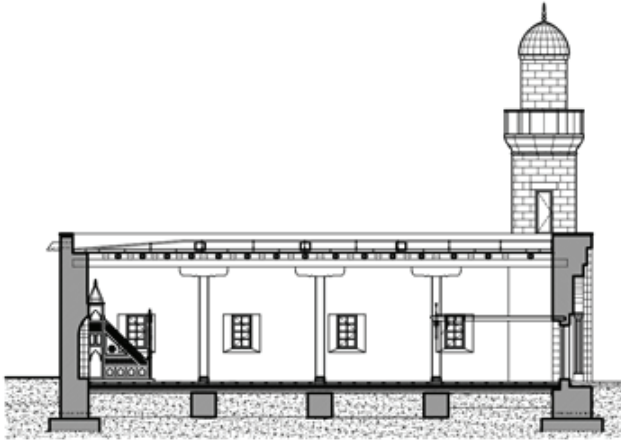


Çizim 3. Kemah Bey Camii Harim Planı (Ali Kadı)

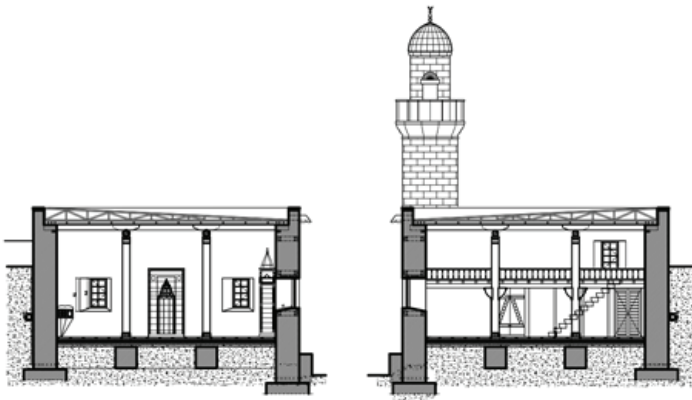
- ⁸ Caminin yeniden ayağı kaldırılması konusu gündeme getirildiğinde Kemah Kaymakamı İsmail Demir'in büyük desteği ve katkılarından dolayı teşekkür ederiz.
- ⁹ Kemah Kaymakamı Muhammet Şükrü Pekpak başta olmak üzere Kemah Kaymakamlığına, Kemah Belediye Başkanı Osman Kemal Aslan başta olmak üzere Kemah Belediyesine ve Erzurum Rölöve ve Restorasyon Müdürlüğüne ayrıca hayırsever Kemah halkına cami inşaatının yapın süresince vermiş oldukları destek için de teşekkürlerimizi sunarız.



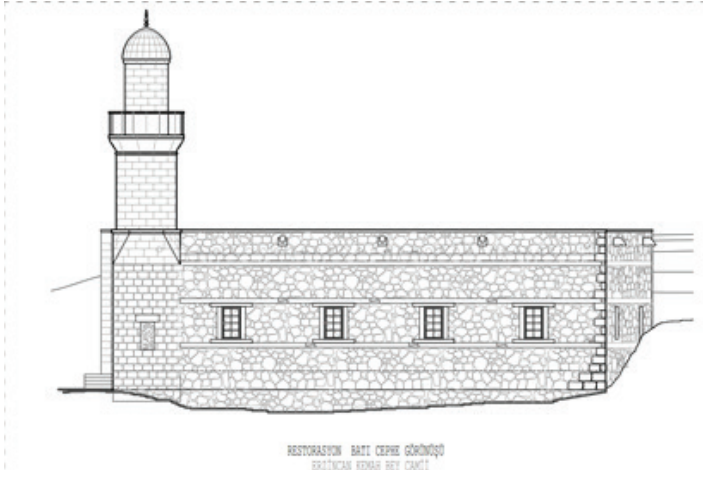
Çizim 4. Kemah Bey Camii Rekonstrüksiyon Tavan Planı (Ali Kadı)



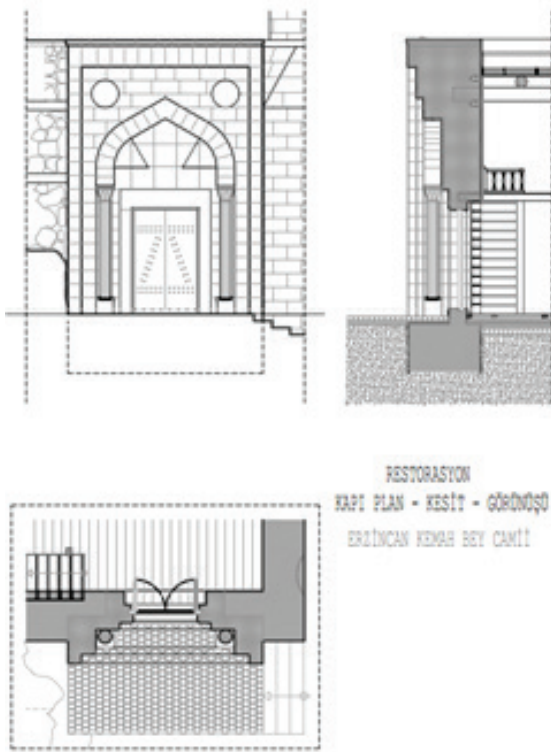
Çizim 5. Kemah Bey Camii Rekonstrüksiyon Boy Kesiti (Ali Kadı)



Çizim 6. Rekonstrüksiyon En Kesiti 1-2 (Ali Kadı)



Çizim 7. Rekonstrüksiyon Batı Cephe Görünüşü (Ali Kadı)



Çizim 8. Kemah Bey Camii Rekonstrüksiyon Kapı Plan-Kesit Görünüşü (Ali Kadı)

Caminin inşa süreci, temel kısmı Kemah Kalesi kazıları sırasında ortaya çıkarılmış olduğundan, aynı izler üzerinden duvarların inşasına başlanmıştır. Kuzey-batı köşede yer alan minare, Evliya Çelebi'nin de belirttiği üzere kâgır bir yapıdır. Minare dış kesme taş kaplaması sökülmüş, iç dolgusu ile kalıntı halinde günümüze ulaşmış durumdaydı. Caminin duvar örgüsünde, aşağı yerleşim alanından ele geçirilen moloz taşlar kullanılmış, minare kaidesinde ise yine Aşağı Kemah'ta kullanılmayan yıkıntı halindeki yapıların, (bunların hepsi evlerdedir) sağa sola saçılmış kesme taşları toplanarak kullanılmıştır.



Foto. 4-5. Kemah Bey Camii Kazı Sonrası



Foto. 6-7-8-9. Kemah Bey Camii Rekonstrüksiyonu



Foto. 10-11. Kemah Bey Camii Minaresi Rekonstrüksiyonu

Caminin beden duvarları, içi dolgulu kaide kısmından üst kısma kadar yükseltilerek tamamlanmıştır. Minarenin beden duvarları seviyesinde olan merdiven kısmı da aynı şekilde başlanarak Kayseri'den getirilen kesme taşlarla inşa edilmeye başlanmıştır. Kazı çalışmalarında kaidenin tüm kesme taş kaplamasının sökülerek götürüldüğü, sadece toprak seviyesinde ve toprak içinde iki-üç sıra kaplamanın kaldığı tespit edilmiştir. Bu taşların birbirine demir kenetlerle bağlı olduğu görülmüştür. Götürülen kesme taşın içindeki moloz taş ve harç görünür vaziyette idi. Kaide kısmı yeniden taş kaplama ile örülürken kaidenin batı tarafından bir pencere açıklığı kadar taş çerçeveli bir bölüm yapılarak, içteki orijinal dolgu malzemenin görünmesi sağlanmıştır.



Foto. 12-13. Kemah Bey Camii Rekonstrüksiyonu

Caminin ahşap hatıllı, moloz taş örgülü duvarları dört yönde de örülerek beden duvarları tamamlanmıştır. Duvar köşelerinde kesme taş malzeme kullanılmıştır. Caminin batı cephesinde dört, güneyde iki, kuzeyde bir olmak üzere açılan pencerelerinde kesme taşın sövelere yer verilmiştir.

Bey Camii'nin (Kale Camii) iç plan düzenlemesinin, iki sırada üçer ahşap sütunun oluşturduğu derinlemesine bir plana sahip olduğu yapılan kazı sonucunda anlaşılmıştır. Ahşap malzemeden hiçbir parçaya ulaşılamamıştır. Yapı terkedilip yıkıldıktan sonra, tıpkı günümüzde baraj suyu altında kalacak olan evlerin kullanılabilir tüm malzemelerinin sökülmesi gibi Kemah Kalesi'nde de işe yarayabilecek tüm malzemenin götürüldüğü düşünülmektedir.

Caminin iç kısmı taş sütun kaidelerine yerleştirilen altı sütun taşıyıcı üzerine, ahşap kirişlerle oluşturulan ahşap örtü ile kapatılmıştır.



Foto. 14-15. Kemah Bey Camii Harim Bölümü Rekonstrüksiyonu



Foto. 16. Kemah Bey Camii Harim Rekonstrüksiyonu

Caminin dış örtüsü, günümüzde modern malzemeden faydalanılarak gizli çatı ile tamamlanmıştır. İçteki ahşap kirişlerin üzeri tahtalarla kapatıl-

miş, bunun üzerine membran çekilerek su yalıtımı sağlanmaya çalışılmıştır. Membran üzerine profil demirle makaslar yapılarak, üzeri sac levhalarla kaplanmıştır. Yağan kar ve suyun tahliyesi, güney ve batıya eğim verilerek, duvarların üst kısmına konulan çörlenler vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir.

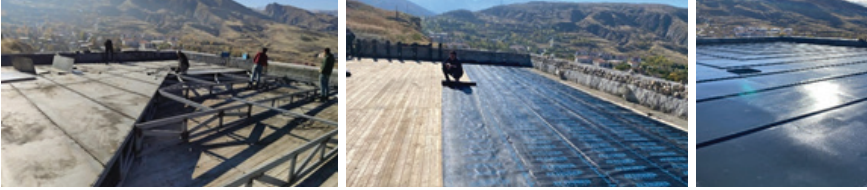


Foto. 17-18-19. Kemah Bey Camii Üst örtü Rekonstrüksiyonu

Cami içerisindeki mihrabın, kazı sırasında bulunan bir sıra halindeki taş kalıntısı üzerine bir mihrabın yapılması planlanmıştır.



Foto. 20. Kemah Bey Camii Mihrabı

Caminin orijinalinde doğu duvarı bulunmamaktadır. Doğudaki doğal kayanın üzeri sıvanarak, caminin ahşap örtüsü bu kısım üzerine oturtulmuştur. Caminin rekonstrüksiyonunda, doğu kısmına da duvar örülerek dıştan su yalıtımı sağlanmış, drenaj eklenmiş, caminin doğudan su alması

engellenmiştir. Doğu duvarı, dıştan kaya yüzeyinden 0,50 m yükseltilerek yapı koruma altına alınmıştır.



Foto. 21-22. Kemah Bey Camii Taçkapı Rekonstrüksiyonu



Foto. 23-24-25. Kemah Bey Camii Rekonstrüksiyonu

Caminin belki de en önemli kısmı kuzeydeki giriş cephesidir. Bu kısmın tasarımında, caminin ilk yapıldığı dönemin özellikleri dikkate alınmıştır. Bu nedenle kazı sonucu, günümüze kadar ulaşan ve kesme taştan olan eşik seviyesindeki kalıntılardan yola çıkarak kapının kesme taşla yapıldığı kanaati doğmuştur. Bu hususta minarenin de kesme taşla kaplı ol-

ması etkindir. Ama asıl dayanak noktası Türkiye Selçukluları zamanında inşa edilen yapıların, moloz taşla inşa edilenlerinde, giriş cephesinin bazen tamamen taştan, bazen de sadece kapı kısmı taştan olarak inşa edilmesiydi. Bu husus Türkiye Selçuklarında olduğu gibi Danişmentlilerde, Artuklular-
da, Saltuklularda ve Mengücekli yapılarında da izlenmektedir.



Foto. 26. Gülabi Bey Camii (1347) (Kındığılı 2016: 74; Fotoğraf Kazı Başkanlığı Arşivi)



Foto. 27. Bozoğlak Köyü Camii (1877) (Kındığılı 2016: 82; Fotoğraf Kazı Başkanlığı Arşivi)



Foto. 28. Ayranpınar Köyü Camii (17. Yüzyıl) (Kındığılı 2016: 82;
Fotoğraf Kazı Başkanlığı Arşivi)

Özellikle taç kapının oluşturulmasında, Divriği Kale Camii'nin (1180) taç kapı tasarımını model olarak dikkate alınmıştır. Bu modelin, ana hatları ile sade bir tasarım olarak tamamlanması planlanmıştır.

SONUÇ

Kemah ve çevresinde, günümüze ulaşmış olan camilerin genel görünüşleri, plan ve mimari özellikleri incelendiğinde, yaklaşık sekiz asır boyunca bu mimarinin pek fazla değişmediği gözlemlenmektedir. Bu doğrultuda Kemah'ta bulunan camilerle birlikte bölgede mevcut olan erken dönem cami yapıları da dikkate alınmıştır. Bilhassa Divriği Kale Camii veya Mescidi olarak bilinen, Anadolu'nun en erken yapılarından biri olan orijinal plan ve mimarisi ile günümüze gelen bu yapı, Kemah Bey Camii'nin rekonstrüksiyonunda önemli bir örnek teşkil etmiştir (Yurttaş ve Özkan, Köşklü, Kırdığılı 2014: 295). 2010 yılında Kemah Kalesi kazı çalışmaları ile tespit edilen Bey Camii'nin inşa süreci hazırlanan bu proje doğrultusunda devam etmektedir. Kemah Kalesi Bey Camii rekonstrüksiyonu tamamlandıktan sonra Anadolu'nun en erken tarihli camilerinden birinin ayağa kaldırılmış olması ile bölge halkı ve turizmine katkı sağlayacağı ümit ediyoruz.

KAYNAKÇA

Çiğdem, Süleyman ve Topaloğlu, Yasin ve Kılıç, Murat (2020). “Kemah’ın Tarihi Coğrafyası ve Tarihi”, *Erzincan Kemah Kalesi Kazıları*, (Ed.: Muhammet Lütfü Kındığılı), ss. 1-76. Erzincan: Erzincan Valiliği Kültür Yayınları.

Başbüyük, A. (2004) *Kemah İlçesi’nin Coğrafyası*, Ankara.

Darkot, B. (1993) “Kemah” *Mad. İslam Ansiklopedisi C.6*, İstanbul, ss.559-561.

Evliya Çelebi, *Seyahatname* (1966). (Çev.: M. Zıllıoğlu), C.1-2, İstanbul: Üçdal Neşriyat.

Kındığılı, Muhammet Lütfü (2016). “Gülabi Bey Camii Işığında Kemah Camilerine Genel Bir Bakış”, *Sanat Dergisi*, S.30, ss. 73-90.

Miroğlu, İ. (1990) *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Şahin, İlhan (2002). “Kemah” *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C. 25, ss. 2019-220.

Turan, O. (1973) *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul.

Yurttaş, Hüseyin (2020). “Kemah Kalesi Bey Camii”, *Erzincan Kemah Kalesi Kazıları*, (Ed.: Muhammet Lütfü Kındığılı), Erzincan: Erzincan Valiliği Kültür Yayınları.

Yurttaş, Hüseyin ve Özkan, Haldun, Köşklü, Zerrin, Kındığılı, Muhammet Lütfü (2014). “Kemah Kalesi Kazıları 2011-2012”, *Anadolu’nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40 Yılı*, ss. 291-308, (Haz.: Hasan Kasapoğlu- Mehmet Ali Yılmaz), Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

Yurttaş, Hüseyin ve Özkan, Haldun, Köşklü, Zerrin, Kındığılı, Muhammet Lütfü (2013). “Kemah ve Kemah Kalesi Kazıları”, *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S.31, ss. 223-248.

Yurttaş, Hüseyin ve Özkan, Haldun, Köşklü, Zerrin, vd. (2019). “Kemah Kültür Varlıkları ve Kemah Kalesi Kazıları”, Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu, 26-28 Eylül 2019, Erzincan. ss. 212-230.

Yurttaş, Hüseyin ve Özkan, Haldun, Köşklü, Zerrin, vd. (2020). *Erzincan Kemah Kalesi Kazıları*, (Ed.: Muhammet Lütfü Kındığılı), Erzincan: Erzincan Valiliği Kültür Yayınları.